

О ЈЕДНОМ СУКОБУ ИЗМЕЂУ РАДНИКА ВОЈНЕ РАДИОНИЦЕ НА РИЈЕЦИ ЦРНОЈЕВИЋА И ЊЕНОГ УПРАВНИКА

Све до половине априла 1866 године, у Црној Гори није било повољних услова да се организује регуларна војска¹⁾. Тако исто, до те године, није било никаквог модерног оружја, осим неколико пушака заплијењених на Граховцу од Турака 1858 године, за вријеме владавине књаза Данила.

Нови су моменти, међутим, у интересу даљих побједа и ратних планова, неодложно захтијевали организовање народне војске и набавку оружја. Кнез Михаило Обреновић је, по свом доласку други пут на пријесто Србије, помагао књазу Николи да наоружа своју војску па је због тога, упућена из Београда преко аустријске територије прилично велика количина оружја: топова, пушака и олова.²⁾ Књаз Никола је тада позвао „сто девет пјешака на вјежбање који ће послје свршеног курса сами да обучавају војску“.³⁾ Курсиста је сваке године бивао већи број који су, отада, па све до почетка ослободилачких ратова, јула 1876, обучавали војску по најновијим војничким правилима. У тим побједоносним ратовима, војска је, уколико се односи на њено устројство, упоредо са стањем до 1866, пошла осјетно напријед. Она више није била „неуређена гомила људи са најразноврснијим наоружањем“⁴⁾, већ војска „којој би могле позавидјети и старе војске великих културних народа.“⁵⁾

Упоредо са новом војничком обуком, а у вези са новим задацима у борби против Турске, књаз Никола је радио да у својој земљи установи неку радионицу оружја, из сопствених државних средстава, у којој би се, помоћу набављеног материјала, поглавито из Беча, израђивале пушке и остала потребна оружја. Ова радионица подигнута је на Ободу, близу Ријеке Црнојевића, 1866 године.⁶⁾ Поред ње, постојала је и „на Цетињу радионица за израду

¹⁾ Ово је краћи одломак мог рада о устројству и наоружању војске у Црној Гори, поглавито од 1873, па све до краја 1878, на основу још некористићених докумената цетињског Државног архива. У пријератном цетињском часопису „Записи“ (књ. III и IV) Душан Вуксан је донио преписку између кнеза Михаила и књаза Николе, а Ристо Драгићевић, исто у „Записима“ (књ. XXII) под насловом: „Почети савременог наоружања црногорске војске“ обухватио је донекле тај период од 1865 и у чланку се дотакао политичких веза Србије и Црне Горе и послје смрти кнеза Михаила 1868. Поред тога видјети и још неке заштитљиве појединости из тог периода у „Мемоарима“ књаза Николе („Записи“ књ. XIV) и чланак д-р Николе Шкерковића „Из односа између Србије и Црне Горе“ („Историски записи“ књ. VII).

²⁾ Д-р Владан Ђорђевић „Црна Гора и Аустрија 1814—1894“, Београд 1924, стр. 228.

³⁾ „Педесет година на пријестолу Црне Горе 1850—1910“. Цетиње 1910, стр. 56.

⁴⁾ Исто, стр. 52.

⁵⁾ Исто, стр. 52.

⁶⁾ Држим да је ова радионица основана те (1866), а не претходне, тј. 1865, како се то тврди у Споменици „Педесет“ год. . .“ (стр. 53). У званичном органу црногорске владе „Глас Црногорца“ (бр. 3 и 4-1896) нашао сам на чланак под

фишека⁷⁾), а послје су „на више мјеста у Црној Гори, како каже књаз Никола, ограђене џебане и напуњене прахом.”⁸⁾)

Први задатак ове војне радионице на Ободу, састојао се, углавном, у томе, да под руководством страних мајстора „израђује понешто убојног материјала.”⁹⁾ Она је у томе имала успјеха већ од првих година свог постојања тако да је „изолучила 3.000 пушачка — оспредњача, узетих у Граховачкој битци, а које нијесу биле олучене.”¹⁰⁾

Али то није било довољно. Требало је без одлагања оспособити кадар домаћих занатлија, пошто су се страним мајсторима скупо плаћале наднице, како нам о томе говоре многобројна документа Цетињског архива.¹¹⁾ Књаз Никола је од првог дана настојао, да се бар један ограничени број младића „учи разнијем занатима и радовима”. У ту сврху је најприје било примљено у радионицу шеснаесторица њих „који су радили што им је наређивано, само се ниједан није ни под којом цијеном хтио примити да кује.”¹²⁾ Сви су курсисти, мање-више одбили тај посао, јер су сматрали да ковачки занат, а с њим и остали занати, не одговарају њиховом поносу.¹³⁾ Постепено се ипак тим „народнијем предрасудама и укоријењеним обичајима” покушавало стати на пут, и то посредовањем самога књаза, који је једном приликом у радионици, у присуству будућих занатлија, узео чекић и почео да кује, увјерен да ће на тај начин успјети да код њих развије што веће интересовање према том занату, иако у томе ипак одмах није имао успјеха.¹⁴⁾ Касније је, међутим, по подацима Цетињског архива,

насловом: „Тридесет година војене радионице” и у њему говор ондашњег министра војске војводе Пламенца, у коме он, поред другог каже: „Данас ми светкујемо једну врло важну установу — светкујемо 30-годишњицу ове војене радионице” итд. Према томе, види се да је ова радионица основана 1866, а не 1865 године.

⁷⁾ Педесет година... стр. 53.

⁸⁾ „Записи” књ. VIII, стр. 27.

⁹⁾ Педесет година... стр. 53.

¹⁰⁾ Исто, стр. 53.

¹¹⁾ У једном документу за 1877 од 28 јула, налази се налог Мила Мартиновића, ондашњег секретара Војне управе, Главној државној благајни који се односи на исплату дневница артиљериском раднику Фердинанду Ланцерту који гласи: „Рачун за исплату артиљериском раднику Фердинанду Ланцерту. За рачун мјесечне исплате 16 (шеснаест) наполеона у злату. За три мјесеца по 16 наполеона чине 48. 1) Примио је на рачун преко Јова Мартиновића наполеона 10; 2) Примио је из Главног стана и банкноте фиорина 100 рачунајући један наполеон 10 фиорина, равно 10. 3) Примио преко Мила Мартиновића за учињене трошкове у Локанди у карте фиорина 83,20 које износе у злату наполеона 8,32”. Толика се сума плаћала страним радницима док није био оспособљен један мали број домородаца.

¹²⁾ Педесет година... стр. 53 и 54.

¹³⁾ Милодар Медаковић у књизи: „Живот и обичаји Црногораца”. Нови Сад 1864, (стр. 146) каже: „Црногорац се стиди бити занатлија. Он каже да само Циганин може бити ковач, а Црногорац никако. У Црној Гори има ковача, а има и шустера, али Црногорци држе да је једно и друго цигански посао”.

¹⁴⁾ У тексту већ цитиране Споменнице „Педесет година” (стр. 54) види се јасно какве су биле те тешкоће.

било оспособљених мајстора-ковача из земље, који су поглавито радили у фабрици оружја на Ободу, чији је принос из године у годину бивао већи, тако да је она, пред 1876 год. оправљала много оружја, а у години 1877 у њој се израђује 1.500 граната за топове који су били узети од Турака на Медуну, и 500 за оне, који су били узети Муктар-паши у Вучедолској битци, а код нас су познати под именом „билећских топова“.¹⁵⁾

До пред крај августа 1878, рад је у радионици оружја мирно текао. Отада, међутим, почиње неко негодовање радника против њеног руководиоца Ива Ђоновића, судећи према његовом првом извјештају Војној управи.¹⁶⁾ „Ја сам само један дан оставио радњу и дошао на Цетиње и у исти час радници оставили радњу и с некаквим договором пошли су у Вуцињу“¹⁷⁾ код господина војводе Пламенца, а остали други не намјеравају сјутра долазити на роботу. Ја ову револуцију не могу поднијети у фабрику, него ја намјеравам, иако и највишу буну чини одпуштати из фабрике, а осталијема који су способни придати плату. За ово очекујем наредбу“¹⁸⁾.

Радници су и даље долазили у сукоб са Ђоновићем, тако да је војвода Илија Пламенац, тадашњи управитељ Војног одјељења¹⁹⁾ морао често пута да посредује.

Ђоновићу, ипак, и поред честог заузимања, није пошло за руком да придобије раднике. Штавише, незадовољним радницима из Ријеке Црнојевића придружио се и још један из даниловградске радионице. „Данас је доша у фабрику Симо Улић и Газиводе. И они с Даниловграда доша је, те је пас с онијема у Вуцињу господину војводи Пламенцу. Јавијо сам одма да их проћера овамо. Мислијо сам сјутра рано ходит под Сељане, али нећу кад ћете ви доћ овамо.“²⁰⁾

У телеграфском извјештају послатом Јову Мартиновићу, због неуспјеха међу радницима, Ђоновић категорички захтијева да се неки од њих отпусте из посла. „Казато је сваком раднику да буде на своје мјесто у фабрику да ради. Они нијесу послушали заповјед, нити је доша ниједан до Улића и Газиводе. Молим пријавите господину војводи Машу“²¹⁾ да ово сврши да се други пут не догађа. И пријавите без икакве штете два три да се отпусте, а за погрешку могу се казнит па ће онда радници бити све мирни који остану у радњу.“²²⁾ Али, и поред тога, ни њему, ни Милу Мар-

¹⁵⁾ Педесет година... стр. 55.

¹⁶⁾ Д-р Владан Ђорђевић: „Црна Гора и Аустрија 1814—1894“, Београд, 1924, стр. 442—443.

¹⁷⁾ Мисли на Улцињ.

¹⁸⁾ Цетињски државни архив од 27 VIII 1878.

¹⁹⁾ То је било његово звање до именовања за министра војске („Записи“, књ. XVII, стр. 377—378).

²⁰⁾ Цетињски државни архив од 28 VIII 1878.

²¹⁾ Мисли на војводу Врбицу.

²²⁾ Цетињски државни архив, од 30 VIII 1878.

тиновићу, првом секретару Војне управе, није успјело да то ураде без претходног писменог налога војводе Пламенца Јову Мартиновићу у коме он дословно каже: „Ти фабриканти долазише код мене који се много жале е не могу живјети. Знаш како смо се ш њима погодили да раде и уче за три године о маломе трошку по 48 талира годишње преко тога, а кога пошљу изван фабрике да ради да ће им дат трошак, Међу тијем њима се је от плате одбило некојему по 16, а некојему по 32 талира. Ја знам да се не може и нема се откуд, али они никако не могу живјет, а највише што се шиљу по држави да раде. Дакле, пријави за ово те је потреба да им се повиси плата и одовач(?) прошлог трошка који су чинили по Црној Гори да им се би помогло. Ево четири године једни које смо и примили и откад раде и један има пет година. Ја сам виђу да не могу никако да живе, а знам како је свуда скупо једнако као на Цетиње.

Одвише жале се на Ива и кажу да се Иво много погосподио и да ништа не ради. Не знам је ли то истина. Ако буде то истина, ја не знам ће је то задобије.“²³⁾

Сукоби између Ђоновића и радника све су више избијали, тако да су, по свој прилици, сви радници напустили посао изузев Улића и Газиводе, који су послушали Ђоновићеве савјете. „Повторите наредбу хоћу ли јавити или не у Никшиће и Васојевиће и у Бар да дођу три радника, за што фабрика не може без радника.“²⁴⁾

Како би се ствар потпуно рашчистила, Јово Мартиновић подноси извјештај војводи Пламенцу и у њему наглашује да су Ђоновићеви поступци умјесни: „Примио сам и подробно разумио Ваше писмо односно фабрикаша. Они Вам нијесу истину казали што се Ива Ђоновића тиче. Он се не господи, он ради колико се може радити. Иако је икад радионица у ред била, то је откад је Иво у њој старјешина. За ово будите увјерени. Они су Вам казали да им се одбило и од оне платице те имају. Није ни то истина. Њима је потпуно исплаћено сувише за вријеме ратовања. На путеве за . . .“²⁵⁾ су добивали тајин и сувише од тајина цванцику дневно. Да се Иво стиди, или да рад не пази доиста се не би на њега жалили. Сви фабрикаши побунили су се и рад оставили. Ја сам одио на позив Ивов на Ријеку, препоручевао да дођу. Неки нијесу хћели доћи.“²⁶⁾

Ђоновић, међутим, охрабрен тим за себе повољним извјештајем, тражи хитно преко Јова Мартиновића да се и војвода Врбича упозна с његовим случајем, како би на тај начин стресао са себе многобројне оптужбе од стране радника. „Писмо које сте добили од господина Пламенца које се дира мене, тебе молим као прија-

²³⁾ Исто, од 30 VIII 1878.

²⁴⁾ Исто, од 1 IX 1878.

²⁵⁾ Нечитка ријеч.

²⁶⁾ Цетињски државни архив од 3 VIII 1878.

теља, пријави га господину војводи Врбици. Ја ћу сјутра рано доћи тамо ако ви није што противно. Јави ми.“²⁷⁾

Војвода Пламенац је на основу Мартиновићевог извјештаја заузео други, свакако повољнији став према Ђоновићу. Пламенцу је ипак било стало да сазна имена радника који су самовласно напустили радионицу, јер се вјероватно плашио од других посљедица: „Разумијем за раднике, али ти ми ништа не јави који су то те су оставили службу. Друго, ја сад не бих ниједнога отпушта докле се сврши међу нама и Турцима“²⁸⁾

Али, немајући другог излаза, власти су се на концу споразумјеле с радницима и обећале им да ће се повољније регулисати њихове наднице, тим прије што је земља још увијек била у рату с Турском. Због тога је, по упутствима војводе Пламенца, била образована комисија да детаљно извиди ствар радника. „Наредио ми је војвода Машо сљедеће да ти јавим: Раднике војне фабрике који су бјежали справио је он у фабрику. У своје вријеме, и то кад дође војвода Пламенац справиће се одолен једна комисија која ће примат знању и одијелити појединим радницима годишње плате, а неспособне из фабрике пуштати. Ти пак забјележи у твом протоколу сваки поступак радника који ћеш реченој комисији предати“.

Ђоновић истога дана телеграфски обавјештава Мила Мартиновића о постигнутом споразуму са радницима: „Радници кои су бјежали из војне фабрике позвао сам их јутрос те су дошли сваки на своје мјесто. Свакојему определијелио његову радњу до појединога радника. Илију Хајдуковића²⁹⁾ сам отпуштио из фабрике до речене комисије и због његове неспособности у свему“.

Изузев депеше војводе Пламенца од 10 септембра Милу Мартиновићу у којој се даје налог да се прими на посао један отпуштени радник, по овој ствари, све до 27 истог мјесеца, нема никаквих извора. Из телеграма, који у цјелости доносим, види се, да су се радници на Ријеци Црнојевића опет побунили због слабе награде: „Са овијем мојијем писмом оставио сам све раднике у раду да не иду сви на Цетиње. Само иду од њих тамо двојица које су они изабрали између себе да ишту оно што је обећа свијетли Господар. Него их на неки начин умирите да не чине досаду Његовој Свјетлости. А то знате како се могу издржават лијепо, У ови начин немате и рашта шиљат у фабрику шушта што се и неће нешто дат ако буде могуће“.³⁰⁾

Сљедећег дана Мило Мартиновић даје упутство Ђоновићу ради правилнијег регулисања радничких дневница и у акту га у-

²⁷⁾ Исто, од 3 VIII 1878.

²⁸⁾ Цетињски државни архив, од 4 IX 1878.

²⁹⁾ То је исти Хајдуковић који је неколико година касније постао руководилац Војне радионице и један од функционера Министарства војске. Он је 1912 на Цетињу објавио збирку чланака и приповиједака под насловом "У часовима одмора".

³⁰⁾ Цетињски државни архив од 27 IX 1878 — Ђоновић Војној управи.

позорава, да ће се према њима, у случају даљег негодовања, при-мјењивати оштре законске мјере: „Твој телеграм разумјех и дајем ти на знање да слједеће јавиш твојим радницима: Познато је како Свијетлом Господару тако и господи војводама Пламенцу и Врбици да неким радницима та обрешена плата не може засећи трошак, али упућени су док господин војвода Пламенац из Улциња дође свакоји на своје мјесто гдје ће се с временом и то пријед Васиљева дне објележит. Плата према способности и знању, свакојему за трошак који су поједини радници имали, и то како је који заслужио да буде у истоме потпомажем најбоље ћеш ти знати који си шиљао и биће тај трошак исплаћен тек господин војвода Пламенац дође. Кажи радницима да не би се часови рђави рад међу њима показао почем и сами знаду да би најстрожијој одговорности потпали, особито у овом времену које боље рату но миру приличе. За радника на Даниловград јавићу Начелству да му се једно мјесто нађе“.

Да би оправдао повјерење које су у њ полагали његови претпостављени, Ђоновић тражи од Војне управе да се пошаље неки од руководиоца који би контролисао рад у радионици: „Добро бих рад био да бисте дошли да превидите радњу у Војну фабрику која принадежи Вама, и то имам непокретно надање да ћете бити сјутра вече на Ријеку. И то ако не бисте дошли, знадите добро да ће ми учинити велику увреду.“^{*)}

У вези овог спора између радника Војне радионице и њеног управника Ђоновића, у Архиву за 1878 има само још три податка. Из њих се види да су се радници под притиском пријетњи умирили, иако још није било ријешено њихово питање: „Јављам за радњу у фабрику. Радња иде доста прилично. Радници долазе у радњу у своје вријеме уредно.

Поправку војничког оружја неки је до данас дошао у фабрику свима поправити. Сад ћемо отпочет радити ове нове патенте и халате спремат за њих. Сваки радник за себе свој халат. Добро би било изузети једнога радника из Никшића за што оба радника имају посла. Ја бих по наредби, ако бисте наредили, послао Видака да дође на Ријеку; и би добро било да издате наредбу на команди-ре да јаве својим војницима да сваки војник којему је пушка покварена носи у фабрику на поправку до 20 дана, или како видите; а после 20 дана да ће се поправка оружја наплаћивати. С овом наредбом биће оружје у све батаљоне поправљено. Уопште у све батаљоне има доста поквареног оружја.

Ја сам јуче примио писмо и разумио што пишете за наруџбину каиша за Пера Џањевића кои су дошли из Беча. Ја сам у исти час Перу послао да шиље паре за каише и откупљује без икаква изговора. Ако неће, идем ја тамо ондан ујутро да се види за кои узрок он неће каише откупити, него и опет враћат из Кото-

*) Исто, од 28 IX 1878.

ра у Беч. Али он је погодио зашто ја да сам знава како ствар стоји, он би досад откупио.³²⁾

Радници су и даље захтијевали да се узму у поступак њихове претставке упућиване војводи Пламенцу. То се и види из овога документа: „Молим Вас ако је могуће да бисте дозволили да дође Иво Ђоновић код Вас ради фабрикаша по чему им се је обећала повишена плата од Госпођина дневи, а без Вашег одобрења, они неће моћи ни сад плату примити. Рад у фабрику ходит ће исто добро. Ја сам с њима учинио списак који ће Вам на одобравање поднијети. Вјерујте да је нужно да дође код Вас.“³³⁾

Најзад је сам војвода Пламенац, који је још боравио у Улцињу, ријешио да прими Ђоновића: „А ти нареди Иву нека дође.“³⁴⁾

Шта је даље по овом питању урађено није нам познато зато што архив Министарства војске за 1879 годину још нијесмо испитивали. Држимо да је поводом овог сукоба постојало још интересантних података у Цетињском архиву за 1878 годину, али су, нажалост, многи од њих пропали у току Првог свјетског рата.

Василије Лукић

ПОЛУОСТРВО ПРЕВЛАКА У БОКИ КОТОРСКОЈ КАО ПОКЛОН ЊЕГОШУ

У свесци за јули—септембар 1951 г. овог часописа, посвећеној стогодишњици Његошеве смрти, на стр. 406—410 објавио је д-р Миловић интересантан чланак о једном аустријском поклону владици Раду. Ми ћемо пак овдје изнијети један поклон приватне особе, учињен Његошу у Боки Которској. Ради се о полуострву Превлаци код Кртола, у Тиватском Заливу, са остацима знаменитог манастира св. Арханђела, у којему су, како је то добро познато и како је то потврђено многим наводима из старог Нотаријалног архива у Котору¹⁾, резидирали зетски епископи и митрополити све док манастир није био разрушен од Млечића, негдје око половине XV вијека. У то вријеме су се се околна села била побунила против Которана, млетачких подложника, а калуђери превлачки се били солидарисали с народом против угњетача.

³²⁾ Исто. од 4 IX 1878.

³³⁾ Цетињски државни архив од 28 XII 1878. Јово Мартиновић војводи Пламенцу.

³⁴⁾ Цетињски државни архив од 29 XI 1878. — Пламенац Јову Мартиновићу.

¹⁾ Стари Нотаријални архив, данас у Државном архиву у Котору, књига I, страна 327 и 334; књига IV страна 135—140 и 225—253; књига IV страна 585, 669, 720 и 735; књига VI страна 788; књига VII страна 360 и 1101; књига VIII страна 129—144 итд.